

СПИТАМЕН ЖАСОРАТИ – МАНГУЛИККА ДАХЛДОР

Ҳақлиев В.Б.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ 2-сон Тошкент Академик лицей катта ўқитувчиси, т.ф.н., доцент

Аннотация: *Ушбу мақолада ўзбек халқининг мард, жасур ва қўрқмас фарзандлари мустақил, озод яшашни таъминлашга қўшган ҳиссаси ва Спитаменнинг душманларга қарши мардоновар курашининг аҳамияти ҳақида фикр юритилган.*

Калит сўзлар: *муқаддас замин, буюк аجدодлар, Ватан эрки ва озодлиги, мислсиз қаҳрамонлик, Тўмарис, Широқ, Спитамен, Жалолоддин Мангуберди, Нажмиддин Кубро, мангуликка дахлдор, алп ўғлон, жасур ва мард, енгилмас ўғлон.*

Тарихий тараққиётда ўзбек халқининг мард, жасур ва қўрқмас фарзандлари мустақил, озод яшашни таъминлашга катта ҳисса қўшгани билан фахрланамиз ва аجدодлар анъанасини юрт тинчлигимизни таъминлаш билан давом эттирамиз. Бунинг учун осойишта ҳаётни барпо этиш учун юртни севиш ва уни кўз қорачиғидек асраш керак. Шунинг учун ҳам Президент Шавкат Мирзиёев «Бугунги кунда ҳар биримиз амалда Ватан ҳимоячиси бўлишимиз, ёшларимизни ҳам шу руҳда камол топтиришимиз зарур»⁸, — деб бежиз таъкидмаган.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, муқаддас заминимизда улғайиб, вояга етган буюк аждодларимиз Ватан эрки ва озодлиги йўлида кўрсатган мислсиз қаҳрамонликлари билан инсониятни ҳануз лол қолдириб келмоқдалар. Она Ватанимиз тарихига назар ташласак, Тўмарис, Широқ, Спитамен, Жалолоддин Мангуберди, Нажмиддин Кубро, Темур Малик, Амир Темур, Заҳириддин Муҳаммад Бобур каби номлари мангуликка дахлдор шахсларни кўрамиз. Жумладан, буларга қадим тарихимиз шоҳид бўлади. Эрамиздан олдинги 329 йилда Искандар Зулқарнайн мамлакатимизга қўшин тортиб, бостириб кирганида юртимизнинг алп ўғлони Спитаменнинг қаршилигига дуч келган. Унга кучи етмагач, тенгсиз мол-дунё ҳадя этишини айтганида Спитамен: "Сенинг беҳисоб бойлигингдан халқимнинг мустақиллиги афзал", - дейди ва курашни давом эттиради. Спитамен жасур ва мард, ўз элининг енгилмас ўғлони сифатида тарихнинг олтин зарварақларидан жой олгани ҳам бежиз эмас. Спитамен енгилмади, у фақат ёвузлик, сотқинлик қурбони бўлди.⁹

Она юртимизнинг жаннатмаконлиги жаҳондаги мамлакатларни ўзига чорлаб турган. Айниқса, Александр Македонскийга Бактрия ва Суғдиёни забт этиш катта қийинчиликлар туғдирди. Шарқнинг сиёсий ва маданий марказлари бўлмиш Бобил, Миср, Эқбатан кабилар жаҳонгирга жанг сиз таслим бўлсалар-да Марказий Осиёнинг

⁸ <https://president.uz/uz/lists/view/6967>

⁹ "Vaziyat" № 34-35 (819-820) 2021 yil 30 avgust

эрксевар халқлари мустақиллик, озодлик учун босқинчиларга қарши умумхалқ курашига отландилар. Ахамонийлар армияси билан Александр уч марта юзма-юз жанг қилиб, осонлик билан ғолиб чикди, лекин Марказий Осиёдаги умумхалқ урушида энгиш осон бўлмади, айниқса Сугдиёнада босқинчилар катта талофат кўрдилар ва жуда қийналдилар. Бу қийинчиликлар ҳақида Элиан (II — III аср) қуйидагиларни ёзган: "Бесснинг кетидан қувган Александр лашкарлари катта машаққатларга йўлиқадилар, озиқ-овқат етишмайди, ҳатто барча ҳайвонлари гўшти билан тамадди қилади. Ёқилғи ҳам йўқ бўлгани учун гўштни хомлигича ейдилар... Бактрияда бир қишлоққа йўлиқадилар, лекин у уйларни қор босган эди, фақат қорни тозалабгина уйларга кира оладилар". Антик муаллифларининг хабарларига кўра Марказий Осиёда мустақкам истехкомларга эга бўлган шаҳарлар (Бактрия, Кирополь, Мараканда сингари) бўлган.¹⁰

Текин бойлик орзусидаги душманлар асрлар оша юртимиз хазинасини эгаллашга, талашга ҳаракат қилган. Бобо ва момоларимиз уларга қарши турган. Биз қуйида Спитаменнинг жасорати ҳақида тўхталамиз.

Спитамен Сугдиёна¹¹ да Ватан озодлиги йўлида Александр (Искандар) га қарши кўтарилган халқ кўзғолони раҳбаридир. Ёзувчи В. В. Яннинг ёзишича, Спитаменнинг онаси - суғд, отаси - сак қабиласига мансуб аслзода хонадондан бўлган.

Спитамен ёшлигида абжир, чаққон йигит бўлиб ўсган. Отда чопиш, камон отиш, қиличбозликда унга ҳеч ким тенглаша олмаган.

Спитаменнинг Сугдиёна ва Бактрияда Александр бошчилигидаги юнон-македон истилочиларига қарши озодлик ҳаракати (мил. ав. 329-327 йиллар) раҳбари бўлиб, кўзғолон мил.ав. 329 йил кузида бошланган. Спитамен бошчилигидаги кўзғолончилар Мароканда (Самарқанд)даги юнон-македон гарнизонини қириб ташлаб шаҳарни эгаллайдилар. Александр уларга қарши Фарнух бошчилигида 3 минг пиёда ва 800 отлик қўшин жўнатган, Спитамен Политимет (Зарафшон)нинг қуйи оқимидаги ерларга чекинишга мажбур бўлган. У ерда кўчманчиларнинг отлик қўшинлари билан бирлашиб яна ҳужумга ўтади. Тўсатдан қилинган ҳужум натижасида юнон-македон қўшинининг катта қисми қириб ташланган, қолган қутганлари эса шаҳар қалъасига яширинган.

Кейин Спитамен яна Марокандани қамал қилган. Александр Македонский Спитаменга қарши Андромах, Менедем ва Каран бошчилигида отлик ва пиёда қўшин юборган. Спитамен бундан хабар топиб ўрмон орасидан ўтадиган йўлга пистирма қўйиб, уларга тўсатдан ҳужум қилган. У мазкур жангда ўзгача ҳарбий усул қўллаган. Ҳар бир отга 2 тадан жангчи миндирилган. Улар душманга 2 томондан зарба берар, бири найза, қилич ёки камон билан ҳамла қилса, 2-си тош билан уриб, ёвнинг бошини мажақлар эди. Бу жангда душман катта талафот кўрган. Шундан

¹⁰ Фозила Сулаймонова Шарқ ва Ғарб (Қадимий давр ва ўрта асрлар маданий алоқалари) Т., 1997.

¹¹ Зарафшон водийси ва Қашқадарё воҳасининг қадимий худуди.

кейин Спитаменга қарши Александр асосий кучлари билан отланган, Спитамен чўл ичкарасига чекинган.

Александр уни таъқиб этмаган, лекин Зарафшон воҳасининг тинч аҳолисидан каттиқ ўч олган (120 минг киши қириб ташланган), шаҳар, қишлоқларни вайрон қилган, экинлар, боғларни ёндирган. Александр Суғдиёнадаги бир неча қалъа ва пойтахт Марокандада катта қўшин қолдириб, ўзи қолган кучлари билан қишлоқни ўтказиш учун Бактрия (баъзи маълумотларда — Навтака)га қайтган.

Мил. авв. 328 йил баҳорида кўзғолоннинг 2-босқичи бошланган. Кўплаб суғдийлар турли қалъаларда тўпланиб юнон-македон ҳокимларини тан олмаганлар. Бу даврда Суғдиёна кўзғолоннинг ўчоғи бўлган. Спитамен Александрнинг йўқлигидан фойдаланиб рақибининг орқа томонидан айланиб ўтиб, 600 отлик билан Бактрияда юнонларга қақшатқич зарбалар бериб турган. Юнонлар лашкарбошиси Кен¹² Спитаменга қарши чиқиб, уни даштга чекинишга мажбур қилган, Спитамен Зарафшоннинг қуйи оқими бўйларига кетган. Мил. ав. 328 йилнинг кузида Спитамен бу ердаги қалъалардан бирини эгаллаб, 3 минг отлик билан Суғдиёна пойтахти томон юрган. Юнонлар бутун кучларини унга қарши ташлайдилар, жангда кўзғолончилар мағлубиятга учрайдилар.

Аррианнинг¹³ ёзишича, кўзғолончиларга қўшилган кўчманчи массагет қабилалари раҳбарлари Александрнинг чўл ичкарасига юриш қилишидан хавотирланиб Спитаменни ўлдириб, бошини Александрга юборганлар.

Суғдий ва бактриялик зодагонларнинг бир қисми Спитаменга хиёнат қилиб истилочилар томонига ўтиб кетганлар. Мил. ав. 328 йил охирида Спитамен хоинона ўлдирилган. Айрим тарихчилар уни Александр хужумидан кўрққан массагетлар ўлдирган деб ҳисоблайдилар. Баъзи маълумотларга қараганда, Спитаменни ўз хотини ўлдириб, бошини Александр хузурига келтирган, бироқ Искандар уни ўта совуқ кутиб олган.

Спитаменнинг ҳалокати ҳақида икки хил ҳикоя бор. Қадимийси ва ҳақиқатга яқини Аррианда: "Скиф-массагетлар енгилганларидан сўнг ўзлари билан бирга иттифоқ бўлиб душманга қарши жанг қилган бактрияликлар ва суғдлар юкларини талайдилар ва қочадилар, Спитамен ҳам улар билан кетади. Уларга "Александр даштга хужум бошлар эмиш", деган хабар етгач, Спитаменнинг бошини танасидан жудо қилиб шоҳга юборадилар ва шу йўсинда Александрнинг хужумини олдини олмоқчи бўладилар"¹⁴

Шуларга қарамай, Спитамен кўзғолони тугамаган, унинг 3-босқичи бошланган. Шу туфайли Александр мил. ав. 328— 327 йиллар қишлоқини Суғдда ўтказишга

¹² Кен (юн. Коїнос) — Македония ҳарбий бошлиғи, Парменионнинг куёви, милоддан аввалги 370-йилларда туғилган, милоддан аввалги 326 йилда вафот этган.

¹³ Арриан (Аррианос) Флавий (тахминан 95—175-йиллар ўртаси) — Рим тарихчиси ва ёзувчиси.

¹⁴ Фозила Сулаймонова Шарқ ва Ғарб (Қадимий давр ва ўрта асрлар маданий алоқалари) Т., 1997.

мажбур бўлган. Қўзғолончилар тоғ қалъаларида курашни давом эттирганлар. Ҳозирги тадқиқотларга кўра, улар жанубий-шарқий ҳудудларда жойлашган.

Александр маҳаллий аҳоли қаршилигини қуч билан енга олмаслигига ишонгач, уларга яқинлашишга қаракат қилган, уларга нисбатан сиёсатини ўзгартирган. Тоғли ҳудудлардаги қўзғолон бошлиқлари Оксиарт, Сисимитр, Хориен кабиларни афв этиб, мол-мулкини қайтариб берган. Оксиартнинг қизи Равшанакка уйланган. Маҳаллий зодагонларнинг аксарияти Александр ҳокимиятини тан олиб унинг хизматига ўтиб кетишган. Мил. ав. 327 йил охирида Суғдиёна Александр томонидан батамом эгалланиб, қўзғолон бостирилган.

Спитаменнинг қизи Апана Салавк I га берилган, бу никоҳдан салавкийларнинг машҳур ҳукмдори Антиох туғилган. Таниқли қадимшунос олим Амриддин Бердимуродовнинг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2006 йил 12 май сонидан босилган “Спитамен қизининг қисмати ёхуд маъбудага айланган асира” сарлавҳали тадқиқот мақоласи: “Эрамиздан олдинги 329-йили юнон фотиҳи Искандар Мақдуний Туронга кўшин тортиб келганда унга қарши мардонавор жанг қилган сўғд баҳодири Спитамен жасоратини билмаганлар кам”, деган жумла билан бошланган эди. Мақолада Спитаменнинг юнонлар кўлига асира бўлиб тушган гўзал қизи Апамоҳнинг лашкарбоши Салавкка узатилиши, улар никоҳдан туғилган Антиох I Сотер иқтидорли лашкарбоши ва тадбиркор ҳукмдор бўлиб етишгани, эрадан олдинги 281-йили отаси ҳалок бўлгач, тахтга чиққани, унинг фармони билан Туронда катта шаҳар қурилиб, Антиох номи берилгани ҳақида сўз боргани. Малика Апамоҳ Селевк ва Антиохлар салтанатида кўплаб маданий тадбирларга бошчилик қилган.¹⁵

Милоддан аввалги 329–327 йилларда Александр Македонский бошчилигидаги юнон-македон босқинчилари жасур ва мард аждодимиз Спитаменнинг жиддий қаршилигига учраган.

Спитаменнинг номи асрлар оша яшаб мардлик ва жасорат тимсоли сифатида авлодларга руҳий мадад бериб келган. Спитамен ҳақида кўплаб бадиий (В. Яннинг «Қўрғон узра оловлар», Я. Илёсовнинг «Суғдиёна», М. Қориевнинг «Суғд қоплони» романлари), тасвирий асарлар яратилган.

Жамиятимизда ватанпарвар ва фидойи инсонлар қанчалик кўп бўлса, янги Ўзбекистонни барпо этишдек улуғ мақсадимизга эришиш йўлида барча иқтисодий, маънавий-маърифий жабҳаларда шунча кўп туб ўзгаришлар рўй беради. Чунки ёшларни ватанпарварлик руҳида тарбиялаш ҳеч қачон ўз долзарблигини йўқотмаган.

¹⁵ Амриддин Бердимуродовнинг «Ўзбекистон адабиёти ва санъати» газетасининг 2006 йил 12 май сонидан босилган “Спитамен қизининг қисмати ёхуд маъбудага айланган асира” сарлавҳали тадқиқот мақоласидан